

דמות המתמיד והעולם החוריתי של ביאליק

דן מירון

בשירת "המתמיד" ניכרים רשפיה של מבוכה צורנית, שהיא תולדת פשרה בין כוונת היסוד היוצרת של ביאליק לבין ההוצאות העובדתיות, שאליהן הוביל אותו מהלך שירתו על הפואימה, על עובדה זו יכול היה קורא לעמוד, משטיק מעל עצמו אחת מן הערות הרדודות ביותר ב"אשר לדמות "המתמיד" ולשיבה — טעות ה"הו"י בינה לבין ה"א"י" — אבטוביגורשי של יצירה זיהוי זה, שנקבע לישראלית הערכה המפורטת של יצירת ביאליק (קלוגר, במי אפרו הראשון על ביאליק, שמתחילת פרסומו: ב.המתמיד תאר ביאליק את עצמו, כמו שהיה בחדשים הראשונים לאחר שבא לווילנא), נובע מן הרצון לזהות את דמותו של המתמיד עם סגל של אידיאל לאומי, למעשה, היה בו כדי לסגור לזמן ממושך למדי את הפתח להבנת מהותית בדמות זו ומקומה בעולמו הפיזי של המשורר.

דמותו של המתמיד לא רק שאין לה חלק פנימי אמיתי בביוגרפיה העובדתית של המשורר, אלא אף אין דמיון ממשי בינה לבין הגילום הפיזי של נפשו חייו בדמויות היסוד של יצירתו, כגון העלם בחיר העינים שב"מגילת האש" או שמואליק גבור "ספיח" אין ספק, שמסביב לדמות המתמיד התכוון ביאליק, מלכתחילה, לרקום יצירה פיוטית סוג, שאין אלא לא שב כמעט סוג, שאין אף אחת משירותיו האחרות של ביאליק (מלבד "יונה החיס") נפנית עמו. בני גוד ליצירות כגון "מגילת האש", או "פיה", אגדת שלושה וארבעה" או "מתי מדבר", שבאו לתת ביטוי מגן לעולם הפנים המורכב והשיטע של המשורר, אם על דרך הוויזיה האבטוביגוראפי, ואם על דרך המיתולוגיזציה של "תאני" במסגרותיהן של אגדות קדומים, נתי כוונה שירת "המתמיד" קודם כל ליצירת דמות בעלת עצמאות כדורית גית סיפורית, בתוך מסגרתה של פואמה נובלית, שיש בה הרבה מסמניה של הסיפורית הריאליסטית, הקשר בין דמות זו לבין יצירה, כפי שתאר עצמו לי אחר מכן בשירותיו הגדולות, צריך היה להיות קשר של גוד, שכן נתכוון ביאליק להעמיד במתמיד דמות סיפורית, שנחנה באותה תכונת נפש יחידה ומיוחדת, שחסרה נה בעולמו הפנימי של עצמו הוא תמצית מהותו — ה ש ל מ ו ת ה י ח ד מ ש פ ע ו ת ה המתמיד: נתי כוון להיות ניגודו המוחלט של הגיבור, שנחלבש אחר כך בדמות העלם בחיר העינים כמו כן נתכוון ביאליק להעמיד דמות מנוגדת לסיפוט הקדום, שכבר התחיל ליצירתה באיפור העברי כאמצעות יצירותיהם של ברדיצ'בסקי, פיארי ברנ ואחרים, המשורר עצמו עומד על אפיו זה של גיבורו, באגדת ש" צרף אל כתב היד של "המתמיד" כששלחו מערכת, השלוח, חור והדגיש, שאין גיבורו, המושכל ומ" פוקה, כי אם מתמיד פשוט וישן, ש" אינו פורש להשכלה ואינו מתאחה תאחה אינאוים לעולם שאינו ש" לוי, וכן שאינו חושב את עצמו ל" אומלל", ושואן סופו להיות, קרח מ" כאן ומכאן, כדרך, הסיפוט הפצוי, שכבר היה למדרס סופרים.

דמות הרדודנית

ב"המתמיד" לא ניסה ביאליק אף, בלא לתת ביטוי ישיר לאותו "אני" לירי, שנחבטא כשיים כגון "על סף בית המדרש" ו"לבד", הללו — סימנם הוא היקפה הפרובלמאית לי ערכים של היהדות המסורתית, כפי שהם מתגלמים באידיאל הלמדנות, שעשה שזיקתו הנלהבת של המתמיד לערכים אלה היא מובנת מאליה. נתי ניגוד בין המתמיד לבין ה"אני" של "על סף בית המדרש" ו"לבד", מה גלה לא רק בעצם העובדה, שביחסו אל אורח חיו הנוזרי הוא אף שמץ של דרימשמעות, של נאמנות לשכינה וכמהיה לחיו, לאורי בעת ובער זה אחת, אלא אף שיעובדה יסודית יותר, המתמיד אינו שייך כלל לאורח חיו הנוזרי, שדרך הייהם משמשת להם גם עניין לעיון ולהתבוננות ה" גותית, הוא יכול להיות בעל יכולת אינטלקטואלית לימודית גביחה בירי, תר, אבל בשום פנים ואופן אינו שייך לחוגה של "אינטליגנציה" מאיזה סוג שהוא, שכן הנסיון לתת לעצמו דין וחשבון גלוי בדבר דרך חיו וער כה זה הולו בהותו, עולם הפנים לו פועל פעילות, "טבעית" חדדגנית למדי, באורח טבעי נע הוא בין הת" להבות לעייפות, או בין תקווה לחי שממון ("ויחלה הנכח" כתי פרחי תוחלת גם רוחו הנכחה בסורה רפ" דר" אר" ויש אשר שממה גם נפש הנער" וכו'). אבל הללו אינם לובי

שים אופי מוגדר, ואינם חורגים מן המסגרת הכללית של הפסירות המו"י לטת והבלתי מעוררת לדרך החי"ם, שהמתמיד חילד בה, המתמיד אינו יוצא מתחום החשנות המנטאלי יות הפסילאיות של חברתו, בפייה שיש בו שאיפות, החורגות מעצם השג הלימודי, הריחן, לכל היותר, ש" אשיות להתעלות חברתית בתוך מסי גריותיה ועל פי כחוניה של החברה היהודית המסורתית (כתב סמיטה בכ"ס, ש"ס יוסקים במעיו, תחילתו בעיר, הדוות הוריו בביתו, הקנאה הגדולה בין חבריו וכו'), כוונה הסוציולוגית של המתמיד כמבטאה של עליות יצרי הדעת והחשיבות ב" קרב מעמדותיה המנוכמים של החברה שאינה קושרת את המעמד החברתי המכובד בפוצא מעמד גבוה בקשר הכרחי, ד"ר צ. וויסלבסקי, במאמרו "חילוף משמרות — הערות סוציולוגיות להמתמיד" לביאליק), נכונה בעיקרה, אחבת המאמץ האינטלקטוי אלי שבלימוד תורה לשפו (וכטוב לב הנער — — כי נפתל ויכפל לטוביה חמורה" וכו') וההכרה ש"מל המקצוע אתרוםם ופלאה הארץ כ" בוד", ממצות את מהותו הנפשית של המתמיד, כפי שהוא מוצג ע"י ביאליק, לעיצומו של דבר אין זו דמות "מעניינת", או מנוונת, כלל ועיקר, הענין שהיא פעורת קשור בה פלג הרב שבפנוטוניות ה" פסילוגית שלה, שהיא חיה נפש "המתמיד" האמיתית.

מובן, אפוא, שביאליק לא הת" כוון להיצמד אל גיבורו זה, כאל פ" בוא לגילוי עולמות פנים עשירים, ועל אחת כמה וכמה, שלא חשב לע" שרתו כלי ביטוי לעולמו הפנימי רב" הגיבורים, הוא התכוון לציירו כתמר נה סיפורית של תופעה חזונית, חשיבות היסטורית לאומית, הפרש" כת את חלב ביהודה, ושיש בה כ" די ללמד על הפנטאליה הציבורית, שהולידה אותה — תופעה עוברת ר הולכת מן העולם, לשם כך התכוון לרקום נובילה שירית ארוכה, שת" תאר את יומו של המתמיד, את כד ר"י חיו, את גורלו, נובילה זו לא היתה עתידה להיות נבדלת במחויח" מספור כגון "למקום תורח" של ע" רא גולדין, שנתפרסם גם הוא באור" תן שנים, ושפמתו — כדוגמת מ" גמת, "המתמיד" — לתאר את חלמ" דן הפשטן, "הבלתי ממושכל", ואת גורלו המר, כקונצפציה סודית של "המתמיד" מתגלה ביאליק בן שנות התשעים, הקרוב ברוחו קרבה מסוי יימת לבעלי "המהלך החדש", על המנטאליות והאידיאולוגיה החבר" תיות"הלאומיות החדשות שלהם (הוא הדין גם בביאליק, כפי שהוא מתגלה למשל ב"יונה החיס" או ב"תקוות עני").

המתמיד — אך פראגמנט

יש הוכחות רבות להנחה, שאין "המתמיד" כצורתו אלא פרמנט נ" דול מתוך יצירה פואימית נובליס" טית בלתי גמורה, "מבני העניים", תנוסח הראשון של "המתמיד", שנת פרסם שנים אחדות לפני כ, פרק מ" תוך שיר אשר בכתובים", היה נסיון פרמנטרי ראשון לספר את סיפורו של גיבור זה (נסיונות רופסיים ראשוני גם נעשו עוד בתקופה מקדם ל"אז הציפור", בימי ישיבתו של ביאליק בווילנא, ראה השיר, "באוהל תר" כתיבת "המתמיד" כשלעצמו העמידה פרקים סיפוריים מובהקים, שהושמטו בשעת הפרסום, משום ה" סרינתו של החליות כנים בינם לבין חשיבות המרכז (למשל, הקטע המת" אר את "המתמיד" בליל הרעש, שעה שבחוריי הישיבה הופכים את הבית על פיתו, משום שלא קיבלו את ק" צבתם), ערות שבע"ם (דבריו של ק" קב סיכמו כפרק על "המתמיד" שב" מאמרו "המבוע") מלמדת על חלק שני של המתמיד, שבו גיעה הסיפור לטופו הסנטימנטאלי (שחפת, כ"ע כ"ע דס, מוחל, שאינו כדומה לטוף סיפורו של יוסף ב"למקום תר" רה" של גולדין.

הגילשה אל ההגות

הנובילה השירית על דמותו של המתמיד לא יכלה להתפתח ולהת" מחש משום שלא היה קשר ישיר בינה לבין עולמה רב"המשמעות של דמות העלם בחיר העינים, שביאליק "מעט לא הרפה ממנו אף באחת מ" יצירותיו הגדולות (מוזן ל"אריה ב" של גי'"), למעשה, היתה דמות המתמיד על שול המתמיד, כפי שעלתה במחשבתו של ביאליק מלכתחילה, ז ר ה לעולמו החזיתי, על רקע דומה כבר הסבירו (למשל, פ. לח"ר

בר כמאמרו "למבוכת המתמיד") את הערכוב הצורני, שפמנו לא יכול ביאליק לשחרר גם את הפראגמנט שפורסם, הכוונה הנוביליסטית הראי שנית נתקלה גם בתחושה קטע זה עד מהרה ככוונה יוצרת אחרת, פני" פית יותר, שקיננה במשורר: הצורך לבטא את הקרע בין ההודות עם דפוסי החיים והמחשבה של הפסורה לבין הנהיה לעולם זר וחדש, כוונה זו אין לה קשר פנימי אמיתי עם עולמו הפנימי של המתמיד, מסולם הרחשים המגוון של "לבד", או של "לפני ארון הספרים" הפצא אצל המתמיד, הנוביליסטי" קטע צר בירי, וגם הוא שלא באורה מודע.

באופן טבעי גלש ביאליק בתארונו סיפורי של גיבורו להגובה, ל ק פ נ נ א צ י ה על מהותו כתופעה היסטורית לאומית, ספירה זו, שבה חדל המתמיד להיות גבור, המתגלה באמצעות עלילה, נעששה ענין לעיון הגותי היסטורי, רק היא אפשרה ל" ביאליק להחזיר ליצירתו את מכלול הרגשות שהיו קרובים לו קרבת ח" וייה אפיתית, משום כך נושטים גם "המתמיד" גם "מבני העניים" את הסון העלילתי, את סיפור תולדותיו של הגיבור ("מבני העניים") או את תאור יומו ("המתמיד") ועוברים ל" ליריקה דיסקורטיבית וכווחית, שאי נה נדרסת את המתמיד כדמות בעלת

דן מירון

חיים כדיוניים עצמאיים, הראויים ל" תאור כשלעצמם, משום כך הושמט הקטע על "ליל הרעש" בישיבה, ש" היה עלילתי במהותו, הפרקים הל" ריים הגותיים של "המתמיד" מדג" מים, כידוע, במגמותיהם ובמעברם שביניהם אותה התרוצצות פנימית של הערצה ובקורת אכסטאטיות, המבט" אות את יחסו האמביואלנטי של ביא" ליק לעולם המסורת, את ניתוחם ה" רעיוני אשר למצוא בכמה וכמה ממאמרי הניתוח הדייקניים, שהוק" דשו ל"המתמיד" (למשל, מאמרו של א. רונס: "המתמיד" של ה. ג. ביא" ליק — מ. י. ברדיצ'בסקי לפני ש" ג" ערכיק").

חמרת הגבור המוצהר

בתולדות התפתחותה של שירת ביאליק לקראת יעודה האמנותי כ" פי שנתמחש בעיקר גילוייה — מתן ממדים של סדר ושל משמעות פני" טיים דהוויית של היחיד הקרוע בין עולמותיו השונים — ממלאת שירת "המתמיד" תפקיד של חכנה, שיבר" שהיה הצורניים וחוסר האחות הפנימית שלה נובעים מחיפושיו של ביאליק אחו כלי סמלי אדיקואטי, שבאמצ" עותו היא בידו לתת ביטוי מקיף לחוויית חיו על כל משפעותיה, סמל המתמיד, כפי שעלה בדעתו מתחילה, לא היה הכלי הסמלי ה" דיקואטי המבושק, לכל היותר היה בו כדי להשנות הענות של ביטוי פיוטי לחלק לא גדול מחויה זו, א" כל זו בקשה לה דווקא ביטוי מכלול שלם, ומשום כך לא נסתים המאבק על עיצובו הפיוטי של "המתמיד", אלא בתוצאות פראגמטריות, שאם אמנם יש בהן גבורה אמנותית, שלא נמצא כמותה בשירה העברית שלם" גיה, הרי שרחקוה היא מרחק ר" ביותר מאותו מציוי שלם, שאליה ה" תרה החווייה הביאליקאית, הסיפול בדמות המתמיד, שנתמשך לארכו של רוב שנות התשעים, שימש מכל מקום תחנת דרך עיקרית במהלכו של ביאליק לקראת אותו פורקן ח" ייה שלם, שהיה בו משום מליו חר" בתו כלפי עצמו, ומשום הגשמת תפ" קידו כמשורר, "המחשל במפתח נפ" שו את תודעה גועו, שעדיין לא נו" צרה" (גי'רס בסיום, דיוקנו של ה" אמנ כעלם").

העובדה שדמות המתמיד לא יכלה להתפס אצלו תפיסה שלמה אלא על דרך הקומנטאציה הבלתי ישי רה, גלתה לביאליק את הגבור ה" חיד, שבסיפורו עשויה שירתו לבוא עד תכלית, הסטיה מתארוו העלי" לתו של המתמיד אל הדיון הלירי ההגותי בו, אומרת אל סודה — ה פ" ר ת ג י ב ו ר ה ה ס ו ז ה ר ש ל ה פ ו א י מ ה ב ג י ב ו ר א ח ר, הוא הוא ה"אני", הגוף ה" ראשון של היצירה שכן מודהה נט"ר שח המתמיד כנפש בעלילה סיפורית עם העברת ההתרחשות הפיוטית העיקרית של הפואימה אל זירתה של נפש אחרת, נפשו הקרועה של ה" שורר המתבונן, בסיופה של היצירה עובר המשורר בגלוי לליריקה אבטר ביגורפית צרופה, גורלו של המתמיד מאבד כל ערך לעומת גורלו המ"ה" שי של ה"אני" המוסר (בניצור" ש" מעתי את אלה הקולות" — — — ונטשתי תורת, משעתי על לחם" וכו'). חוסר האדיקואטיות של הגיבור הסמלי המוצהר כיוון את המ" שורר באורח ממילאי אל הגיבור ה" אחר, האדיקואטי באמת, ואל החי" פוש הכלים הסמליים, שבהם יוכל גיבור זה להתבטא במלואו.

זחות ציורית עם מגילת האש

בדיקת הציוריות הפיגוראטיבית של "מבני העניים" ו"המתמיד" עשר" לו להוכיח, שהדמיון הביאליקאי מ" כין לו בהם את עיקרי הציורים ה" סמליים, שמהם ייבנה ספורו של ב" חיר העינים, על הקשר הגלוי בין שירת היסוד של "המתמיד", שהוא גם ציור הסתירה שלו, לבין ציור ה" יסוד של "מגילת האש", עמדו כמה פרשני הסמל ביצירת ביאליק (ראה, למשל, הופקי על הגחלה האחרונה במאמרו של לחוברי, "הסמל ביצירת ביאליק", או ראה מאמרו של דב סדן, "על הנר הדלוק"), נרנו ה" שו", העשן במיטרתים בער'ים הנ"י חדות בתפוצות הגולה, הגחלת ה"

לוחשת בערפת הדרשן, ותלתל ה" אש, הפוצל מן האריאל ופובא אל פתעפשת והנרקבת בחלקה הצחיחה והסקוללה — שבתאורה ספתימת השיירה — מבשרת מוטיב ציור" מר" כזי אחר ב"מגילת האש" — מוטיב ארץ השפמה הסקוללה, שאינה יכו" עם להצפיה אלא קוצ ויחיה מלות, (מוטיב זה, הפוסה ככר בראשית "המתמיד" בתאור הלסדנים הבודדים בערים הנכחדות כ"הציר העולה כ" ארץ תלאובות", מתגלה בצורה נר" חבת ביותר ב"מבני העניים"; עץ נטע ה' משנים קדמוניות וישלה את שרשיו אל ארץ מלחה, ויפץ הריח את ורעו בציות — ואנחנו היים את ספיהו נלחכה", גם מוטיב השלחבת פתחש ופתרש כאן בפיגורטיבית עשירה), העקרות הבאה על הגיבור בחוקף התמסרותו לאידאל הנוזרי מ" כינה כאן את ציורי היסוד של ער" שת חיבוט' הנפש של בחיר העינים: ע ק י ר ת ה פ ר ח י מ (המתמיד": לעקור ולרפסו את אחרון פרחיה — עד יגיעה נפשך בשוועה", — "מג" לת האש", ואת כל צצי עלומי קטף [הגור מיהודה] אחד אחר וישאם ל" אלוחיו", המוטיב מופיע בחרחבה ב" כל שירתו של ביאליק) ור צ ו ז ה נ ח ש ר (מ" ב"המתמיד"; ותוסף לרצף ראש כל מאוייה, לחנק בחש"

דן מירון

כה את, קטון תאוותה", "מגילת ה" אש"; וכל מאיין חלואים הגיהו פתאום כסתנים רצוצים מחוריהם ב" חצי גינותיהם", גם מוטיב זה מופיע הופעה אימננטית בכל מרחבי היצ" רה הביאליקאית).

האופי הסמלי הבלתי מושלם של דמות הגיבור

האופי הסמלי הבלתי מושלם של דמות הגיבור משפיע, כמובן, על ער" כם האמנותי של ציורים פיוטיים א" לה במסגרת "המתמיד", וגורם ל" הם, ברובם, שיופיעו גם הם לא מ" תוך הגיבור וגורלו אלא במסגרת של קומנטאציה לירית הדנה בו, כל הת" מונות, הבאות על תיקונן המשמער ת' והצורני המלא ב"מגילת האש" או ב"מתי מדבר" אינן יכולות לצאת ב" "המתמיד" מן המסגרת הריטורית ה" ויכווחית, שלתוכה כיוונה אותו, לפ" עשה, אי ההתאמה הפדוייקת בינן לבין דמות המתמיד, הדמיון בין ב" חיר העינים לבין המתמיד הוא חס" ח" המתמיד, לפי הקונצפציה היס" דית שלו, דבק באידיאל הנוזרי באור" רה מובן מאליו וללא תחושה מור" עת של קרבה, בהיר העינים שולח אל המקדש שבירושלם, לאחר שיקול מודע, שבו גילה לעצמו את עומק התהומות התבוים בתוכו (כך הק" לע), דבקו בניצרות (גילוח התל" תלים) וקיא קרבן, שלבו אינו שלם אתו, משום כך שייכות התמונות של עקירת הפרחים, ריצוף הנחשים וה" שממת העולם לא "המתמיד" גוסו, אלא שמת גיבור שני, המתמיד, של ה" לאותו גיבור, שני, המתמיד, בו ל" צירה, ההוטר את ההתבוננות בו ל" חשבון נפש פנימי משלו — הוא ה" אג"י, שנתגלם לאחר מכן בבחיר העינים, האמביואלנטיות של תמונת הבהרת, השכינה המרחפת על צפת הארון, שאולי היא מתענגת על הבל פ" תינוק, אבל אולי היא לועגת ל" קרבנותיה — אין לה כל מגע עם עולמו הפנימי של המתמיד, הוא אי" נו עשוי לחוש אף אסס קצת ממ" גה, אבל היא שייכת שייכות אור" גאנית ביותר לעולמו של בחיר ה" עינים, החושד בשלם, שיש בהנת" הגותם אירוניה שטנית (הנהה התלו בי שמים ובכחש אכזרי סכבונ"י, את נעור"י, את הכל לקחו ממני ומאופה לא נתנו לי").

המבוכה האמנותית המהותית, המ" קיפה את כל פרקי, "המתמיד" מתב" טאה גם בעובדה מכריעה זו, שמע" טים בהם הציורים, הנעש"ם של" כלי ביטוי לאותה דמות של" מה ומושלמת, שהיה בדעתו של ביא" לעבר להעלות בהם, ריב הציורים המ" מעבד לעולם הפנים של גיבור, הם אינם עשויים להכלל בתחומו אפש" ריוותיו הרוחניות, ובעצם הם מנו גדים לו ניגוד פנימי של עמוק, באשר הם תמצית ביטריה של נפש ה"אני" הקרועה, הנבדלת במידה כה רבה מ" נפשו.

מבחינה אמנותית יכולים אנו אי" פוא לראות ב"המתמיד" את "הביר" שנת" שביצירותיו הגדולות של ביא" ליק, מבלי לכפור בעצם הכוח הא" מותי המובהק שנתגלה בה במס" זר כפרקיה השונים, מיושנת — לא מחמת ריחוק של הווי או של הלד" רוח, אלא מחמת חוסר שלמות אמנו" תית, וחוסר רציונות אחדותית, שמק" רן, כאמור, בורותה של דמות המת" מיד לעולם החויות הביאליקאי ה" אונטי, מסקנה זו, הנשמעת כאב" סודר, מוסקת מתוך עליותה יורי" דותיה של שירת "המתמיד" גופא" עולם השלמות המונוליסית של הנא" דן האינטלקטואלי אבל הבלתי אינ" סליגנטי, היה, למעשה, רחוק מרחק רב מחוויית היסוד של המשורר, א" כל היה במאבק עמו כדי לשמש מר" רה דרך יעיל לקראת עיצובן של ה" דמויות הגדולות ביצירתו של ביא" ליק, שבהן בא עולמו המיוחד לביטוי" הפלא.